

Andó Éva*

E-NYELV – NETBESZÉD

Az elektronikus kommunikáció nyelvi jellemzői

A tanulmány az internetes kommunikáció néhány nyelvi sajátosságával foglalkozik. A hatvanas években elterjedt tömegkommunikációs eszközök hatásvizsgálatakor már Marshall McLuhan egyértelműen rávilágított: az új kommunikációs technológia új környezetet, közeget teremt, és így határozza meg az üzenet tartalmát. Az elektronikus kommunikációs kultúra nyelvhasználatának egyik legfontosabb sajátossága, hogy az írásbeliség és szóbeliség hagyományos dichotomikus szembenállását újraértelmezik nemcsak a dialogikus műfajok (chatkommunikáció), de az olyan monologikusabb formák is, mint például a személyes hangvétellő online napló (blog). A tanulmány célja példákon keresztül annak bemutatása, mi jellemzi nyelvészeti (grammatikai, stilisztikai) szempontból az „írott beszélt nyelvet”, „szóbeli-írásbeli keverékformát”, azaz a sajátos netnyelvet. Elemzésemben azt is bizonyítom, hogy ez az új típusú nyelv és nyelvhasználat az egyik megalapozója az elektronikus kommunikáció elterjedésével létrejövő új közösségi létformának és kultúrának.

A nyelvhasználat és a közösség viszonyára fókuszáló vizsgálat közösségfogalma is magából a közlésfolyamatból indul ki: *„közösségen a hatékony információközvetítésre irányuló kommunikatív cselekvések bizonyos szabályait egyöntetűen elfogadó és alkalmazó emberek közötti viszonyok együttesét értjük”* (Szécsi, 2007: 165).

Új eszközök – új nyelvhasználat – új gondolkodás

Dolgozatom kiindulópontja az az alapvetés, hogy az új kommunikációs technológia lényegileg határozza meg magát a kommunikációs üzenetet is, ezáltal új kommunikációs mód jön létre, átalakul a hagyományos értelemben vett, dichotomikus szembenállásra építő írásbeliség és műfajiság, és mindez a gondolkodásra is hatással van.

Faludy György „Lassanként elhamvad / Gutenberg szikrázó galaktikája” verssora találó költői képpel írja le azt a napjainkban zajló folyamatot, amelynek során a kézírás, majd a nyomtatott írás helyét átveszi az elektronikus írásbeliség. E poszt-Gutenberg-galaxis sajátos nyelvhasználati formát alakít ki. Ennek működéséről és sajátosságairól akkor alkotható árnyalt kép, ha áttekintjük a szóbeliség és az írásbeliség nyelvészeti leírásának kérdéseit.

* *főiskolai docens, Általános Vállalkozási Főiskola*

Az elektronikus kommunikáció elemzése több szempontból lehetséges: strukturális sajátosságok és műfaji szempontok alapján, funkcionális osztályozás szerint (a kommunikációs funkcióknak megfelelően), illetve a kommunikáció fajtája alapján (írott / beszélt, monologikus / dialogikus). Jelen tanulmány a hagyományos értelemben vett műfajiság kérdéseivel nem foglalkozik, kiemelten elemzi azonban a szóbeliség – írásbeliség nyelvészeti kérdéskörét, s azon belül az új kommunikációs formák helyét.

A modern nyelvtudomány szempontjából kiemelkedően fontos kérdés a nyelv kétfajta megnyilvánulási formájának különbsége. Ennek bemutatása csak tágabb tudománytörténeti keretben lehetséges. Dolgozatomban a legfontosabb állomásokat kiemelve írom le a kétfajta nyelvhasználati forma jellemzőit.

Írott és beszélt nyelv vizsgálata

A XIX. századi összehasonlító nyelvészeti irányzat, az ógrammatikus iskola elemzései a nyelv írott formáját vizsgálták. A század második felének nyelvészeti irányzataira jellemző alapvető kettősség az individuálpszichológista és a szociálpszichológiai (társas lélektani) megalapozottságú nézetek szembenállása. Az újgrammatikus iskola egyik fő sajátossága, hogy a nyelvet elsősorban pszichikai entitásnak tartják. Hermann Paul a nyelvtörténet általános elveit próbálja meg kidolgozni, s ebben kiindulópontja az, hogy a nyelv egyéni teljesítmény, Humboldtra utalva a nyelv belső formájának meghatározása a cél. Humboldt a nyelvet aktív tevékenységnek, szerves létrehozás eredményének tartotta, s megállapította, hogy a nyelvnek a belső forma és a hangalak kapcsolata ad egyéni jelleget.

Hermann Paul az individuum sajátos létrehozó tevékenységét tartja a vizsgálat központi kérdésének. A beszéd és a hallás szerepének fontossága mellett Paul pszichologizmusából ered az a tény is, hogy a tudatalatti szférát is vizsgálni kívánja. „A beszédtevékenység minden megnyilvánulása a tudatalattinak ebből a homályos térségéből ered” (Paul 1920/1990, 30). A beszéd egyedi jellegéből következik, hogy a beszélés és a hallgatás mint aktív tevékenységek minden alkalommal hozzátesznek valamit a nyelv organikus egységéhez. A nyelv fizikai oldala Paul szerint az egyes organizmusok közötti közvetítés nélkülözhetetlen eszköze. Ez az elméleti háttér a hangtani kutatások fejlődésének kedvez.

A nyelvsvizsgáló fogalmának bevezetésével Paul már XX. századi elméletek számára nyújt kiindulási alapot, amikor megállapítja: „Az egyes organizmusok összehasonlításából egy bizonyos átlagot kapunk; ez határozza meg azt, ami a kérdéses nyelvben voltaképpen normális, a nyelvi szokást („Sprachusus”). Ezt az átlagot annál biztosabban állapíthatjuk meg, minél több egyedet és az egyedeket minél alaposabban figyeljük meg.” (Paul 1920/1990, 33.) Egy beszélő közösség nyelvi normája, a nyelvi sztenderd, tehát mindig csak az egyedi, parole jelenségekből vonható el, szintetizálható. Tanulmányom témája miatt is fontos hangsúlyozni: Paul a beszédtevékenység egyéni és egyedi aktusait tekinti a nyelv általános elveihez vezető út kiindulópontjának. „A beszédtevékenység fizikai jelenségei közül a megfigyelés számára az akusztikaiak a legjobban hozzáférhetőek” (i.h. 33).

A beszédtevékenység egyéni voltának mindenképp fölötte hangsúlyozásával áll szemben a francia Antoine Meillet nyelvfelfogása. Egy nyelv Meillet szerint nem létezik függetlenül a beszélő emberektől, a közösség azonban mindig külső hatalom a közösség tagjaival szemben. A nyelv társadalmi intézmény, lényegét nem az egyén lelkében kell keresni. Az általános nyelvészet elvei éppen ezért nem pszichikai, hanem nyelvészeti törvények.

Nem részletezem a XX. század két legmeghatározóbb nyelvelméletének ide vonatkozó elemeit, csak néhány szóval utalok rájuk. Saussure, amikor mereven elválasztotta a beszéd és a

nyelv jelenségeit, a beszédtevékenységet a külső nyelvészet tárgykörébe vonta. A nyelvi jelet kétoldalú pszichikai entitásként írja le, amelynek jelölő oldala a hangalaki megformálás. Saussure szerint a nyelvészet tárgya csak a homogén nyelvi tények rendszere lehet. A társadalmi és kulturális összetevők, a beszélést jellemző elemek *parole* tények, a *langue* nyelvészeti keretében nem vizsgálhatók. Mára már egyértelművé vált, hogy a beszédtevékenység jellemzői is konvencionálisak, s rendszerszerűen elemezhetők. Saussure elméletének kritikája ebből a szempontból már a Prágai Nyelvész Körben megjelent. Az itt munkálkodó nyelvészek mondják először ki, hogy foglalkozni kell a beszélt megnyilvánulásokkal is, a külső nyelvi tényekkel.

Noam Chomsky performanciát és kompetenciát különböztet meg. A hagyományos értelemben vett grammatika az ideális beszélő nyelvismeretét, kompetenciáját írja le. A performancia ennél többet jelent, a konkrét, egyedi megnyilvánulásokat is magában foglalja. Chomsky célkitűzése az ideális beszélő nyelvi kompetenciájának leírása.

Írott és beszélt nyelv különbözősége

A beszélt nyelvi forma egyértelmű vizsgálata egészen a XX. század második feléig nem jutott az írott nyelvvel azonos elbíráláshoz a nyelvészetben belül. Bár Bloomfield (1933) már a század első felében a szóbeliség elsődlegessége mellett érvelt, a szóbeli megnyilatkozások grammatikai és prozódiai jellegzetességeinek szisztematikus leírása csak a század hatvanas éveiben válik a kutatások központi témájává (DeVito 1966, 1967; O'Donnell 1974; Poole – Field 1976; Halliday 1979; Chafe 1982). E nyelvészeti munkák – és a különböző filozófiai irányultságú elemzések (pl. Ong 1982, Goody 1987/1998) is – a szóbeli és írásbeli közlések sajátosságait szembeállítások sorozatával mutatják be.

Vigotszkij (1956/2000) az írott beszéddel kapcsolatosan a tudatosságot és a szándékosságot hangsúlyozza. A belső beszéd sűrített, összevont, rematikus természetéhez képest a beszélt nyelv már kifejtettebb forma, mégis a közös kontextus révén hagyhat el írásban feltétlenül kifejtendő elemeket. Az előbeszéd inherens dialogikussága teszi lehetővé az elliptikus szerkezeteket, a tömörséget. Scserbát idézi Vigotszkij (i.h. 372), aki szerint a monológ mesterséges nyelvi forma, a nyelv igazi mivoltát a dialógusban fedi fel. Utalhatunk itt Bahtyinnak a szó eredendő belső dialogikusságáról szóló érveléseire is.

Az írás a beszéddel szemben áthidalja a térbeli és időbeli különbségeket, maradandó és felidézhető. Írásban az információátadás egyoldalú, nem történik azonnali visszacsatolás. A beszéd dinamikus és kontextusfüggő, inherens tulajdonsága az időbeli folyamatosság. A hangzó forma nyelvi természetét meghatározó sajátosságok abból a tényből erednek, hogy a beszéd létrejöttékor a gondolatok megszületésének és a szöveg megalkotásának a folyamata (majdnem) szimultán tevékenység.

A beszédprodukciót és az írást meghatározó eltérő mechanizmusok miatt a beszélt forma és az írott nyelv sok lényeges tekintetben különbözik. Így a közvetlenség és a kontextus, a lexikai tömörség és a grammatikai összetettség szempontjából. Következetes különbségek vannak a) a strukturális összetettség (mondathosszúság, beágyazás), b) a nyelvi kidolgozottság, c) a szófajok előfordulása (pl. igék komplexitása, elvont főnevek, melléknevek gyakorisága), és d) a személyes vonatkozás, személyesség tekintetében is.

A beszélt nyelv hiányos szerkezetei a közlés és a befogadás egyidejűségére vezethetők vissza: az üzenet küldésének és fogadásának közös a kontextusa.

A teljesség igénye nélkül táblázatba foglalom a beszélt nyelvet a XX. század hatvanas-hetvenes éveiben a kutatások előterébe helyező elemzések alapján leggyakrabban említett nyelvi különbségeket az írott és a beszélt forma között.

1. táblázat
A beszélt és írott nyelv különbségei

ÍROTT SZÖVEG	BESZÉLT SZÖVEG
<i>DeVito (1966, 1967)</i>	
kevesebb személyes érintettséget jelző szó pontosabb kvantifikáció lényegesen elvontabb kevesebb ragozott igealakot tartalmaz több elvont főnevet tartalmaz	több a személyes érintettséget jelző szó kevésbé pontos kvantifikáció kevésbé elvont több ragozott igealakot tartalmaz kevesebb elvont főnevet tartalmaz
<i>O'Donnell (1974)</i>	
hosszabb tagmondatok több alárendelt tagmondat több melléknévi igeneves szerkezet több melléknévi jelzős szerkezet több passzív szerkezet több modális segédige	rövidebb tagmondatok kevesebb alárendelt tagmondat kevesebb melléknévi igeneves szerkezet kevesebb melléknévi jelzős szerkezet kevesebb passzív szerkezet kevesebb modális segédige
<i>Poole – Field (1976)</i>	
hosszabb mondatok nagyobb kidolgozottság kisebb személyes érintettség	rövidebb mondatok kidolgozottság hiánya nagyobb személyes érintettség
<i>Halliday (1979)</i>	
nyelvtanilag kevésbé komplex	nyelvtanilag összetettebb
<i>Chafe (1982)</i>	
egységes tárgyilagos, objektív	töredékes bonyolult, szubjektív

DeVito (1966, 1967), O'Donnell (1974) vagy Poole – Field (1976) elemzése a beszélt nyelv és az írott szöveg különbségét főként morfológiai-szintaktikai szempontból vizsgálták, Halliday (1979) és Chafe (1982) munkájában a szöveg strukturális jellemzői kerülnek előtérbe. A szóbeli diskurzusok tanulmányozásával jelenik meg a beszélt szövegegység átfogó vizsgálata.

A diskurzus felől közelít az írott és a beszélt nyelv különbségeihez Tannen (1982a, 1982b) vagy Chafe és Danielwicz (1987). Ez a hozzáállás nem csupán az üzenetet közvetítő csatorna eltérő voltát hangsúlyozza, hanem vizsgálja az alkalmazott nyelvi formák specifikus vonásait is. A lexikai, szintaktikai és szerkesztettségbeli különbségek mellett a kétfajta kommunikációs aktus lényegileg különböző.

Diskurzus és szöveg

Az elektronikus kommunikáció elemzésével kapcsolatban fontos kijelenteni: a vizsgálati alap a *diskurzus*. A szociolingvisztikai és a chomskyánus nyelvészeti irányzat fő különbségének Labov (1969, 759) azt tartotta, hogy előbbi a diskurzus megfigyelésére épül, míg a generativisták az ideális hallgató és beszélő nyelvtudása által létrehozott ideális nyelvi rendszert írják le. Az első a performanciaalapú funkcionális megközelítés, a második pedig a kompetenciaalapú formális jellemzés. E diskurzuselemzés a nyelv használati formáját helyezi középpontba. A diskurzus fogalmának meghatározása és értelmezése nem egyértelmű az egyes nyelvészeti irányzatokban. Brown és Yule (1983) meghatározása a nyelvhasználat elemzését hangsúlyozza. A diskurzuselemzés az anyanyelvi beszélő által használt természetes nyelvet vizsgálja, szabályok helyett szabályszerűségeket keres (Brown – Yule, 1983), a beszélt nyelvi adatok funkcionális szempontú analizését végzi.

Szűkebb Stubbs (1983) definíciója, mely a spontán módon, tervezetlenül, az adott szituáció követelményeinek megfelelően létrehozott beszédeseményt nevezi diskurzusnak.

A diskurzusalapú vizsgálatok több irányzatot is lefednek: ezek a beszédaktus-elmélet, az interakcionális szociolingvisztika, a kommunikáció etnográfiaja, a pragmatika, a konverzáció-elemzés.

A diskurzus fogalmának tágabb használata minden kommunikatív funkciójú (beszélt és írott) nyelvi egységre utal. A különböző érdekeltségű diskurzusvizsgálatok közös vonása, hogy a nyelvet mind dinamikus, interaktív, társas entitásnak, a használat során formálódó jelenségnek tartja.

Az írott és beszélt diskurzus

Schiffirin (1994) a diskurzus fogalmát két jellemző szempontból írja le. E szerint a diskurzus a mondatnál nagyobb nyelvi egység, illetve a használatban lévő nyelv. Ez az átfogó diskurzus-definíció egyaránt magában foglalja a beszélt és írott nyelvi műfajokat is. Ezek természetük szerint (Schiffirin 1988) monologikus és dialogikus formákra bonthatók. (A monologikusság itt elsősorban formai kérdés; s nem jelenti a bahtyini – nyelvfilozófiai értelemű – eredendő dialogicitás megkérdőjelezését.)

A két legalapvetőbb csoport (írott és beszélt nyelvi forma) a kontextus alapján tovább osztható. A szituáció kötöttsége válik az alműfajok meghatározójává Chafe (1982) és Ochs (1979) besorolási rendszerében. Chafe a következő négy diskurzuscsoportot különbözteti meg (1982, 36):

1. informális beszélt nyelv (pl. családi beszélgetések vacsora közben);
2. formális beszélt nyelv (pl. egyetemi előadások);
3. informális írott nyelv (pl. személyes levelek);
4. formális írott nyelv (pl. tudományos dolgozatok).

Ochs (1979) az informális / formális kategóriák helyett – a szöveg létrejöttének formáját előtérbe helyezve – a tervezett / tervezetlen fogalmakkal határozza meg a diskurzusok eltérő csoportjait. Tervezetlen beszélt nyelvi diskurzus eszerint az informális spontán beszéd, például a kötetlen beszélgetés. Mind a diskurzus kontextusát leíró – a formalitás jegyével jellemző – klasszifikáció, mind Ochsnek a beszédprodukciónak a mechanizmusára épülő felosztása a nyelvhasználatból kiinduló vizsgálat alapvető elemét ragadja meg.

A tervezettség és a megjelenési forma alapján Ochs (1979) által felállított kategóriákat mutatja be az 2. táblázat.

2. táblázat

A diskurzusok csoportosítása

<i>Tervezetlen beszélt nyelvi diskurzus</i>	<i>Tervezett írott diskurzus</i>
A gyermekkor korábbi szakaszában elsajátított morfoszintaktikai szerkezetek használata.	A gyermekkor későbbi szakaszában elsajátított komplex morfoszintaktikai szerkezetek használata.
A kijelentések közötti kapcsolat megértése az adott kontextus függvénye.	A kijelentések közötti kapcsolat megteremtése lexikalizált, formális, kohéziót biztosító eszközökkel.
A deiktikus elemek túlsúlya.	Határozott és határozatlan névelős formák túlsúlya.
Alárendelő mondatok elkerülése.	Alárendelő mondatok használata.
A javító mechanizmusok túlsúlya.	Javító mechanizmusok hiánya.
Párhuzamosság, ismétlések (lexikai elemek, hasonló szintaktikai szerkezetek).	Kevesebb ismétlő, párhuzamos forma.
A narratív formákban az indító múlt idő után váltás jelenre.	Narratív diskurzus esetén múlt idejű elbeszélés.

A spontán, tervezetlen, beszélt nyelvi diskurzus egységét a szintaktikai jólképzettség és a lexikai változatosság helyett a szöveg szerkezetének egysége, az elbeszélt események időbeli és kauzális rendje adja. Az írott nyelv komplex struktúráit a hangzó szövegben a szupraszegmentális és más nem verbális eszközök (pl. gesztusok, arckifejezés) pótolják. Az elektronikus párbeszéd elemzésekor erre a jelenségre külön kitérek majd.

Chafe (1982) az írott diskurzus komplexitását több – konkrét nyelvi adaton megfigyelt – jelenséggel magyarázza. Halliday (1987) eltérő véleményt fogalmaz meg, amikor azt mondja, hogy a beszélt nyelv szintaktikailag igenis bonyolult. Szerinte Chafe és mások leírásával az a probléma, hogy az írott nyelvre alkalmazott nyelvtani szabályokkal mérik a hangzó formát is. Az eltérő szerveződés miatt a két forma komplexitása nem összevethető. E kétféle megállapításnak azonban (ahogyan azt a korábbiakban összefoglaltam) fontos elméleti és módszertani előzményei vannak.

A spontán beszélt nyelv jellemzői

Az internetes párbeszéd nyelvhasználati leírásakor a legtöbb elemzés azt hangsúlyozza, hogy e formát grammatikailag a spontán (tervezetlen) élőbeszéd jegyei jellemzik. Az alábbiakban ezeknek a nyelvhasználati mód tulajdonságainak a felsorolása következik.

Szövegtani szempontok alapján a legfontosabb különbség beszélt és írott nyelv között az információ közlésének lexikai tömörsége: az írás lexikai sűrítettsége jóval nagyobb a beszélt formáénál. Beszédben egyfelől magasabb a redundancia foka, másfelől azonban a kontextusfüggőség miatt az elliptikus formák is gyakoribbak. A beszélők közös tudása nyomán a szóbeli megnyilatkozások (például a társalgások) hiányos szerkezetei igen jó hatásfokkal kiegészíthetők.

Halliday ellenérvek felsorolásával cáfolta azt a felfogást, hogy a beszéd jellemző vonások nélküli töredékelemek széteső, szervezetlen sora volna. Kritikája megerősítésére megnevezte azokat a szabályosságokat, amelyek a szóbeli diskurzusokat jellemzik: hezitáció, téves kezdés, szerkezetszakadás (*anakoluthon*), nyelvbotlás, az – írott forma szempontjából – felszíni szerkezeti „hibák” nagy száma. (Halliday 1987, 68).

A szövegek tervezésével kapcsolatban felmerül egy izgalmas kérdés: hogyan következtethetünk a kidolgozási folyamatra az írás esetében. Halliday (1987, 69) felveti azt a problémát, mi volna, ha az írott szöveget a gondolkodási szünetekkel, az elírásokkal, a lehetséges szövegváltozatokkal, átírásokkal, áthúzásokkal együtt vizsgálhatnánk. Ebben az esetben – úgy gondolom – nem tartanánk annyira tökéletesnek és minden tekintetben jól képzettnek a klasszikus írott formát a hangzó nyelvvel szemben. E tekintetben is az élőszóhoz közelít az internetes kommunikáció: a későbbiekben lesz szó az elírásokról, javítatlan szövegezésekről.

Halliday a beszélt nyelvi szöveg formálásával összefüggő sajátságokat is vizsgálja (hezitáció, téves kezdés), szemben a korábbi szerzőkkel, akik leginkább a morfológiai, szintaktikai és lexikai különbségeket hangsúlyozták.

A tervezés, a kidolgozás és a megjelenítés relatív egyidejűségéből adódó jellemzők a tervezetlen, *spontán beszéd* esetében a leginkább szembevetők. A – ma leginkább a fonetikában használatos terminus *technicus* – először a pszicholingvisztikában (Goldman-Eisler, 1968) és a szociolingvisztikában (Labov, 1972) jelent meg. A spontaneitás általános definíciójaként elfogadhatjuk, hogy a spontán beszéd tervezetlen, nem előre elpróbált, szövegtani szempontból pedig a mindennapi, informális beszédstílus műfaja.

Bolla spontán beszédészöveget feldolgozó fonetikai elemzésében (1998) spontaneitás alatt a tervezetlen, azonnali reagálást igénylő nyelvi produkciót érti.

A spontán beszélt nyelvi forma jellegzetességei összefoglalóan a következők (Miller – Weinert, 1998: 22–23. alapján).

A spontán beszéd:

- valós idejű, rögtönzött;
- a (hallgató és a beszélő) rövid távú memóriájának kapacitása befolyásolja;
- rendszerint meghatározott kontextusban, szemtől-szembe kommunikációban jön létre;
- akusztikai sajátosságokkal jellemezhető;
- gesztusok, arckifejezés, testbeszéd kíséri.

Az eddig bemutatott leírások közös sajátossága, hogy egyértelműen dichotomikus rendszerekben gondolkodnak. Az elektronikus nyelvhasználati forma, különösen az párbeszédes formák esetében (chatkommunikáció) szétfeszíti ennek a szigorú kettéosztásnak a kereteit. Megnevezésére ezért olyan kifejezések alakultak ki, amelyek ezt az átmenetiséget, kétarcúságot szemléltetik: *írott beszélt nyelv*, *virtuális írásbeliség*, *új írásbeliség*, *oralizált írásbeliség*, *hibrid nyelvváltozat*, *keveréknyelv*, *spontán beszéd írásos formája*, „*cseppfolyós*” *nyelvhasználat* (ld. Bódy 2004; Érsok, 2006). A továbbiakban ennek a *köztiségnek* a bemutatására teszek kísérletet.

Átmeneti kategória vagy harmadik nyelvi forma?

A dialogikus chatkommunikáció nyelvhasználati jellemzéséhez a következőkből indulok ki. Az írott és beszélt nyelvi forma nem két homogén, elkülöníthető csoport, hanem sokféle diskurzus folyamatos átmenetét jelenti, ahol a szélső pontok képviselik a par excellence írásbeliséget és szóbeliséget. A kötetlen spontán társalgás az egyik végpont, a tudományos írásbeli publikáció pedig a másik (Chafe – Danielwicz 1987). Az átmeneti kategóriák között szerepel a felolvasás, vagyis egy írott szöveg hangzó formába öntése. Az internetes társalgás (a chat) formája szerint írott, sajátosságai alapján az előbeszédhez közelít.

A konkrét nyelvi sajátosságok leírása előtt meg kell említeni egy lényeges műfaji kérdést. Fontos különbségek mutatkoznak ugyanis: a chat és az e-mail van a legközelebb a beszédhez, a weboldalak, honlapok a legtávolabb (Crystal, 2001). Minél dialogikusabb a forma, annál több beszélt nyelvi jellemzőt találunk. Az elemzést tehát szükségképpen szűkíteni kell: az alábbiakban az internetes csevegésről, a chatről lesz elsősorban szó, mely tehát formája szerint írott, két vagy több személy közt zajlik az élőszó szinkronitásával (Werry, 1996). Szófajteni, szókészlet-tani és mondattani szempontból is spontán beszélt nyelvi sajátosságok jellemzik.

„Felmegyünk emesenre, és beszélünk...”

Az alábbi (saját gyűjtésű) példák jól illusztrálják, melyek azok a jellemzők, amelyek ezt az előbeszédszerűséget adják. Sokatmondó jelenség az is, hogy a cselekvés megnevezésére a résztvevők nem írással kapcsolatos igéket, hanem a „beszélünk”, „dumcsizunk”, „megdumáljuk”, esetleg a „találkozunk”, „talizunk” igéket használják. Ez utóbbi is utal arra, hogy a beszélgetés virtuális tere fontos (fizikai kontextust létrehozó) összetevő.

1. példa

A: tényleg palacsintába te mit is hozol én ugye tojást meg kakót fahéjat meg lisztet meg cukrot

B: a tojást a sári hozza asszem

A: nem nem ő szódavizet hoz a fanni tejet

B: nem tom, na mindl majd holnap + dumcsizzuk

A: persze pontosítjuk az egészet

2. példa

A: hallod jössz hnap?

B: jajaaaaa jövök.:D te?

A: naná én má ma se voltam suliban, me meg vok fázva („halálos beteg” vok) gyenes is jön?

B: igen asszem.

A:na megyek puszi

E két rövid példa is jól szemlélteti, hogy melyek azok a nyelvhasználati tényezők, amelyek e köztes formát jellemzik. (A példák 15 éves gimnáziumi tanulók msn-konverzációiból valók. Ahogyan jelen kötetben Csepeli György és Prazsák Gergő utal e nemzedékre: a „digitális bennszülöttek”, akik 6-7 órai fizikai együttlét után délutánonként otthon folytatják a – most már virtuális – csevegést. Közös tematikai jegye e beszélgetéseknek, hogy akárcsak a valós hétköznapi dialógusok esetében is, itt sem találkozunk nagy horderejű, fontos témákkal.)

A chatkommunikációt a közvetlen emberi beszélt nyelvi közlésfolyamat reprodukálásának az igénye motiválja (Werry 1996: 61). Werry ennek megfelelően ezt a formát „interaktív írott diskurzus”-nak nevezi. A továbbiakban először azokat a jellemzőket mutatom be, amelyek a spontán élőszóbeliséghez teszik hasonlóvá az elektronikus kommunikációnak ezt a módját.

Beszélt nyelvi sajátosságok a chatkommunikációban

Szintaktikailag az egyik legfontosabb jellemző, hogy nem (vagy ritkán) találunk jól kidolgozott, több tagmondatból álló alárendelt összetett mondatot. Ha a 2. táblázat mondatstruktúrára vonatkozó sajátosságait vesszük alapul, akkor a beszélt nyelvi mondatfűzés sokkal jellemzőbb e formára. Sok esetben töredékesek a megnyilatkozások, a közös kontextus több elliptikus (hiányos) szerkezetet eredményez. A tagmondatok laza mellérendelésével is a spontán beszélt nyelvre jellemző megnyilatkozástípusok jönnek létre.

Grammatikai szempontból szintén a beszélt nyelvi formák túlsúlya figyelhető meg: kevesebb az elvont főnév, több a ragozott igealak, nagyobb arányban találunk személyes formákat (pl. névmások). A jelentést csupán árnyaló módosító szavak és kifejezések is gyakoribbak („asszem”, „tűlképp” stb.).

A szóhasználattal kapcsolatban a későbbiekben kiemelem majd e sajátos nyelvhasználati forma csoportképző erejét, itt kell azonban megjegyezni, hogy talán a legszembevetőbb lexikai sajátosság a csoportnyelvi elemek (*szleng*) használata. Nyelvfejlődési szempontból is lényeges e jelenség, hiszen az argó, a szleng korábbi vizsgálata elsősorban a beszélt nyelvi rétegekre terjedhetett ki. Ebben a formában azonban írásban rögzülnek ezek az elemek, s valószínűleg nagyobb hatással lehetnek a teljes nyelvi rendszerre.

A chatkommunikáció alaphelyzetéből adódó egyik lényeges sajátosság, hogy gyorsnak kell lenni. Ahogyan a korábban jellemzett spontán beszélt nyelvi konverzációban sincs idő gondolkodni, a majdnem szimultán interakció (azaz a produkciós és a percepciósi idő rövideége) néhány fontos tényezőt eredményez:

- elírások, félregépelések,
- rontott helyesírás, helyesírási elvek eliminálása
- összevonások, rövidítések (text-nyelv).

Fontos azonban megjegyezni, hogy ezek a jelenségek hagyományá válva a csoportnyelviség lényeges sajátosságai lesznek. Vagyis, az összevont beszélt nyelvi formák („vok”, „asszem”, „tom”) megcsontosodott formákként e nyelvhasználati mód rögzült elemeivé váltak. Ugyanez vonatkozik a rövidítésekre is, melyek műfaji határokon is átlépve a teljes elektronikus nyelvet (e-nyelv) jellemzik (vö. sms-nyelv). Ez a sajátos *txt-nyelv* listázható, szótárazható¹, használatának kiemelkedő csoportképző ereje van.

Ugyanez igaz a rontott helyesírásra, erre utaltam korábban Hallidayt idézve a spontán beszéd „rontásaival” kapcsolatban. A gyorsaságnak persze itt is szerepe van, de általános a chatelő fiatalok körében az a nézet, hogy itt nem számít a helyesírás, a megértés a lényeg, ezért aztán a helyesírási elvek szándékos eliminálása nem csupán a szimultánításra vezethető vissza, hanem eltűrt (sőt, elvárt) nyelvi viselkedésforma.

¹ Egy angol nyelvre összeállított szótárra példa (rövidítések, emotikonok, sms-ekben és chatszobákban használt formák): http://www.webopedia.com/quick_ref/textmessageabbreviations.asp

A spontán beszédhez köthető legtöbbször idézett jelenség a szóhasználati és a szintaktikai jellemzők mellett az, hogy a virtuális konverzációban elégtelennek bizonyultak az írott forma modalitását jelző írásjelek, megjelentek a szupraszegmentális hangeszközök funkcióját és az arckifejezések, gesztusok szerepét helyettesítő jelek (az ún. *smiley*-k vagy emotikonok, azaz mosolygós, sírós stb. jelkombinációk).

A beszéd prozódiai jegyeinek pótlására megjelent jelenségek, eszközök az alábbi kompenzációs jelekben öltenek testet:

- hangerő kifejezése (KIABÁLÁS és „suttogás”);
- hangsúlyozás, kiemelés betűsokszorozással („pusziii”);
- hangulat- és érzelmkifejezés különféle eszközei (színek használatával, *smiley*-k vagy emotikonok a hagyományos központozás helyett).

A chates párbeszédben kétségbeesett erőfeszítés figyelhető meg, hogy a közvetlen (*face-to-face*) közléshelyzetben rendelkezésre álló prozódiai és nonverbális jeleket pótolják a résztvevők, képesek legyenek jól dekódolható érzelmkifejezésre. A betű- és írásjelhalmozás, a csupa nagybetűs szavak használata, a ritkítottan szedett szavak, a csillagok közé foglalt szavak töltik be e funkciót (Crystal, 2001: 35). Meg kell jegyezni, hogy az adott emotikonról csak a kontextusban derülhet ki, hogy pontosan milyen szándékot és érzelmet közvetít (Werry, 1996: 52). Ezekről a jelekről és eszközökről is elmondható azonban, hogy a nyelvhasználati forma rögzült elemeivé válva egy idő után már nem minden esetben funkcionális a megjelenésük (pl. a mosolyszimbólum gyakori, szinte kötelező eleme az e-maileknek).

A chatkommunikáció és a közvetlen beszélt nyelvi közléshelyzet különbségei

Az elektronikus kommunikáció formailag írás, mert a csatorna szempontjából (az üzenet átvitele) grafikai jelkészlettel történik. E vizuálisan érzékelhető forma tehát ebből a szempontból az írott nyelv tulajdonságaival jellemezhető.

Fontos különbség a *face-to-face* közvetlen dialogikus közléshelyzetekhez képest, hogy még a leginteraktívabb műfajok esetén, mint amilyen a chat, sincs lehetőség azonnali és kölcsönös (szimultán) visszacsatolásra (*feedback*), azaz az üzenetküldés közben nincs visszajelzés. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a produkció közben nincs mód az azonnali revízióra. A spontán beszélt nyelvben az újakezdések, megszakadások, hezitációk tükrözik a felszíni szerkezetben azokat a pszicholingvisztikai folyamatokat, melyek a beszédpartner reakciójára adott azonnali válaszok. (Jó példa erre, amikor egy beszélt nyelvi dialógusnál látva a címzett nonverbális megnyilvánulásait a beszélő még a megnyilatkozás közben módosítja, pontosítja, árnyalja a mondandóját.) Ezzel kapcsolatban azt is ki kell emelni, hogy a produkciós folyamat sem látható olyan lineáris módon, mint a beszédalkotás esetében, mivel az üzenet elküldéséhez az enter gomb megnyomása szükséges.

Többfelhasználós környezetben a chates beszélgetéskor az üzenetek egyszerre több forrásból érkehetnek, így a párbeszéd egyszerre többfelé is zajlik. Ebből következik, hogy a diskurzusok szálainak megszakadása is gyakoribb, mint a közvetlen dialogikus közléshelyzetben.

Sok szó esett eddig a chatkommunikáció párbeszédszerűségéről, dialogikusságáról. A következőkben azt vizsgálom meg, milyen fontos különbségek mutatkoznak, ha a spontán beszélt nyelvi dialógusokkal hasonlítjuk össze az elektronikus párbeszédet.

Az etnometodológia alapelve szerint a társadalom tagjai mindennapi cselekvéseik során teremtik meg a társas viszonyokat, és ezáltal a szociális rendet. Az interakciók speciális típusát

vizsgáló konverzációelemzés a *társalgást* helyezi középpontba. Arra keresi a választ, hogy miként hozzák létre a résztvevők az interakció rendjét, hogyan értelmezik – e rendből kiindulva – saját és partnerük kommunikatív szándékait (Schegloff – Sacks, 1973: 290). A konverzációelemzésnek a hetvenes években – főként Emanuel Schegloff, Harvey Sacks és Gail Jefferson munkássága révén – kibontakozó gyakorlata mára több irányra bomlott. Az legfontosabb alapvetések a következők.

A társalgásnak a nyelvhasználat alapvető formájaként sajátos szabályrendszere van. E szabályok és elvek feltárása képezi a konverzációelemzés központi vizsgálati irányát. Az angol rövidítés alapján CA-nek is nevezett metodológia napjainkra olyan általános metaelméletté vált, amelynek keretein belül sok – diszciplinárisan különböző háttérű – kutató dolgozik. A *szomszédsági párok*, a *forduló*, a *beszélőváltás*, a *javítás (önjavítás és küljavítás)* fogalmak a szekvenciális rendezettség jegyében adekvát formában leírható jelenségek.

A magyar szakirodalomban *fordulóként*, *(beszéd)lépésként* használt fogalom a verbális interakció egysége. A társalgásokban rendszerint egy beszélő él a megszólalás lehetőségével, bár igen gyakoriak – de rövidek – azok az időszakok, amikor egyszerre többen beszélnek (*átfedések*). A beszélőváltás jól meghatározható rendben zajlik, az átmenetek között rendszerint nincs szünet. A hétköznapi társalgásokban a beszélők gyakran közbevágásokkal, átfedésekkel, befejezetlen egységekkel veszik át és adják át szót.

A megszólalások tartalma, rendje és időtartama nem meghatározott. A szó megtartására és átadására különféle stratégiákat alkalmaznak az interakció résztvevői. A megszólalás jogának megőrzésére irányuló szándék prozódiai eszközökkel és nonverbális jelekkel is kifejeződhet. A kitöltött szünetek alkalmazása, az emelkedő hanglejtésforma például azt jelzi a másik félnek, hogy még nem érkezett el a váltásra alkalmas pont. Vítathatatlanul nagy szerepe van a szóátadásban a testbeszédnek és a tekintetkommunikációnak. Ez az a pont, ahol leginkább megmutatkozik a chates párbeszéd nem élőnyelvi volta: a szó átadásának nincs több módja, csak egy gombnyomás jelzi, hogy végzett a beszélő, „jöhöt” a válasz. Közbeszólni is nehéz, bár többszereplős csevegésekben a gyorsaságnak fontos szerep van. Igyekeznie kell annak, aki meg akar szólalni, mert ha nem reagál elég gyorsan, esetleg megelőzi más

A chatkommunikáció nyelvészeti leírásának összefoglalása

A korábban feltett kérdésre, vagyis, hogy átmeneti kategóriáról vagy harmadik nyelvhasználati módról van-e szó, a következő válasz adható.

Amennyiben harmadik kategóriaként kezeljük, akkor helyénvaló Crystal definíciója: a netnyelv (*Netspeak*) a harmadik médium: írásbeli, beszédbeli és elektronikus sajátosságokat kombináló nyelv (Crystal, 2001: 48). Nyelvészeti szempontból a skálaszerű elképzelés, tehát a folyamatos átmenet a beszélt és írott nyelvi formák között talán megalapozottabb, ahol a két szélső pont a prototipikus írás és beszéd.

Terminológiai és teoretikus szempontból is a probléma egyik lehetséges feloldása, ha Koch és Oesterreicher alapján (Koch – Oesterreicher, 1996; idézi: Érsok, 2006) szétválasztjuk a médium és koncepció fogalmát. Így a klasszikus dichotómián túllépve például a chatkommunikációt *mediálisan* írásbeli műfajnak mondhatjuk, mivel írott nyelvi grafikus jelekkel valósul meg; *konceptcionálisan* pedig a szóbeliség jegyeit hordozza: fontos a térbeli-időbeli, szociális és emocionális *közelség*. A közelség – távolság fogalom-pár bevezetése szintén alkalmas az szóbeliség és az írásbeliség különbözőségének feltárására (Bader, 2002; idézi Érsok, 2006). Ez alapján a szóbeliségre jellemző közelség majdnem minden jegye jellemző rá: a dialogikusság, spontaneitás, a nonverbális kommunikációs eszközök fontossága, az informalitás, a tervezetlenség.

Véleményem szerint az interaktív elektronikus kommunikáció csak a dialogikusság jegyének szem előtt tartásával elemezhető: ahol a feladó és a küldő nézőpontja folyamatosan hat egymásra. A kontextus a verbális aktus formálódásának egészét érinti.

A szóbeliség alaptényezőit középpontba helyező megközelítéssel a cselekvésorientált, konkrét és társadalmi (vagyis minden esetben kontextusok hálózatába ágyazott) nyelvhasználat természetéhez juthatunk közelebb. Az írott szöveg elvont egysége (a mondat) helyett a megszólalást, a konkrét beszédaktust vizsgálhatjuk meg. Mindehhez kiindulópontot jelenthet a bahtyini nyelvértelmezés: a megértés mindig aktív és elkerülhetetlenül egybeforr a válasszal, sőt épp a válasz játssza a főszerepet. „A megértés csupán a válaszban érik be” (Bahtyin, 1976: 195). A szó önmagában való, kontextustól elszakított tanulmányozása értelmetlen: „minden szó és műfaj intencióktól hemzseg” (i.m. 207).

Nyelvhasználat – az új közösségi létforma alapja

Dolgozatomban többször utaltam az új típusú nyelvhasználat csoportnyelvi jellemzőire, és ezáltal közösségképző erejére. A következőkben a társasnyelvészet, a szociolingvisztika szempontjából vizsgálom meg a jelenséget, bevonva az elemzésbe az ún. *nyelvi pozicionálás* elméletét.

A csoportszerveződés és a csoportokon belüli szerepek vizsgálata a szociológia tárgykörébe vonható, nyelvészeti szempontból azonban fontos kiemelnünk azt a társas viszonyok elemzéséből eredő megállapítást, miszerint nem tekinthetjük a szubjektumot a nyelven és a környezetét képező interakciókon kívüli entitásnak. A kortárs filozófia és szociológia több áramlata is megkérdőjelezi az önmagában álló és önmagát teremtő *én* létezését. Az ún. lacani pszichoanalízis és az általa befolyásolt társadalmi elmélet például az *ént* a *nyelvi pozicionálás* eredményeként fogja fel, amely mindig a más emberekkel vett konkrét kapcsolatok és azok kevert identitásainak kontextusához kötődik (Coward és Ellis 1977). „Az én a társadalmi folyamatok terméke és nem azok eredete” (Young 2001, 16).

A *pozicionálás* fogalma mind a beszéd szociális beágyazottságát kiemelő nyelvészeti, mind pedig a nyelvhasználatot gyújtópontba helyező szociológiai elméletekben központi szerephez jutott. A virtuális párbeszédet a kontextusból kiindulóan magyarázva a diszkurzív folyamatok erejét hangsúlyozzuk. E folyamatok által az egyének „elhelyezik” személyiségüket, kijelölik szerepüket, elsajátítják szociális pozíciójukat.

Rom Harré a nyelvi pozicionálás folyamatáról Bronwyn Daviesszel közösen írt tanulmányában kifejti, hogy az *én* azoknak a változatos diszkurzív folyamatoknak a terméke, amelyekben a személyiség részt vesz és különböző szerepeket játszik (Davies – Harré, 1990: 7). Az *én* sokfélesége társas kapcsolatokon keresztül a következő személyiségépítő, „pozicionáló” szociális folyamatokban bontakozik ki, ezek a következő szinteken nyilvánulnak meg:

1. A személyiséget befogadó/kizáró különböző társas *kategóriák*.
2. Részvétel a kategóriák jelentését megadó *diszkurzív folyamatokban*, ide tartoznak az egyes szerepekre jellemző *történetek* is.
3. Az *én pozicionálása* a kategóriák és a történetek mentén.
4. A kategóriák és diszkurzív folyamatok által meghatározott személyiségjegyek alapján a csoportok szerinti hovatartozás, a *csoporttagság* felismerése.
5. Az előző négy folyamat szorosan összefügg egy olyan személyiségelmélettel, amelyben az *én* „magát a névmásnyelvtanba beágyazottan történetileg *folyamatosnak* és *egységesnek* tartja” (i.h. 28).

A nyelvi pozicionálás tehát azt fejezi ki, ahogyan a diszkurzív folyamatokban a beszélő és hallgató szerepe kialakul és formálódik a kommunikációs aktusban. A pozíció természetesen csak lehetőség, amelyet az az ember képes valóra váltani, aki bekerül az adott helyzetbe (Csepei 2001, 61). Ez az összetett pozíciófogalom tökéletesen megfelel a verbális interakciókban kibontakozó változó *én* szerepének és helyzetének kijelölésére.

Más nézőpontból – a kommunikatív cselekvés elméletéből kiindulva –, de Habermas is hasonló következtetésre jut, amikor kijelenti, hogy az egyéni identitás a nyelvi és gyakorlati interakciók terméke (Habermas, 1987: 3–40). Az önképbe beépülnek az énről mások által alkotott nézetek is, az identitás tehát a társas viszonyok állandó dinamikus kölcsönhatásából alakul ki. Dinamikus kölcsönhatás alatt itt azt értem, hogy egyrészt hat a személyiségre az, ahogyan a külvilág az *ént* szemléli, másrészt a külvilágot befolyásolja az *én* által – elsősorban a nyelvi megnyilatkozásokon keresztül – sugallt személyiségkép.

Mindezekből is egyértelműen következik az a szociolingvisztika alaptételeként elfogadott elv, miszerint „a nyelv társadalmisága épp annyira természetes, mint a társadalom nyelvisége” (Péntek, 1998: 90). Ennek jegyében a chatkommunikáció (és tágabb értelemben az összes elektronikus kommunikációs műfaj is) a verbális interakcióban megjelenő szerepek és a nyelvhasználat által kialakuló pozíciók kiemelt társas funkciójának szem előtt tartásával jellemezhető.

Összefügg ezzel a korábban már használt *közelség* fogalom társas értelmezése (Sándor, 2004). Nyelvészeti megfontolások alapján kimondható, hogy két ember közötti viszony minőségéről verbális interakciójuk informalitása, közvetlensége tájékoztat. „Amikor digitális csatornákon keresztül kommunikálunk egymással, a beszélgetésben részt vevők közötti fizikai távolság értelemszerűen nem kaphat szerepet, így csaknem kizárólag a nyelvhasználatban tükröződik viszonyuk közelségének foka” (Sándor, 2004: 13). Mindez azt jelenti, hogy az informális stílus lehet egyrészt a szoros kapcsolat jele, de másfelől hozzá is járul ahhoz, hogy a beszédpартnerek viszonyukat közelinek ítélik meg, sőt közel kerüljenek egymáshoz.

A nyelvhasználat azért is fontos eleme az elektronikus úton megvalósuló, virtuális kommunikációs térben létrejövő közösségi együttlétnek, mert a közös hely helyett ez válik a csoport „otthonává”.

A folyamatosan születő új hangulat- és érzelemerkifejező, nyelvi formák használata azt jelenti, hogy egy közösség tagjai az új elemeket dekódolni tudják, majd egyre szélesebb körben használni is kezdik. Sok csoportnyelvi forma átlépve az eredeti közösségi teret általánosan használt elemmé kezd válni. A korábban részletesen jellemzett szóbeliségre jellemző formák tudatos alkalmazása választás kérdése: a netbeszéd a csoporthoz, a közösséghez való tartozás kifejeződése. A csoportkohézió egyik legfontosabb eszköze a közösen használt, speciális jellemzőkkel leírható kódrendszer. Ahogyan az elektronikus kommunikációt „másodlagos szóbeliség”-nek nevező Walter Ong írja, e forma csoporttudatot gerjeszt (Ong, 1982: 136), ahol a spontaneitás tudatosan vállalt beszédmód.

Ezért e „nyelvi világnak a megismerése nem csupán a nyelv és az új kommunikációs technológiák közötti belső kapcsolat természetéhez vezet el bennünket, de segítségünkre lehet abban is, hogy megértsük: a nyelvi kommunikációt mi teszi kultúrát, közösséget, embert formáló cselekvéssé” (Szécsi, 2006: 22).

Felhasznált irodalom

- Bader, Jennifer (2002): *Schriftlichkeit und Mundlichkeit in der Chat-Kommunikation*. Networx, 29. <http://www.websprache.uni-hannover.de/networx/>
- Bahtyin, Mihail (1976): *A szó esztétikája. (Válogatott tanulmányok.)* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Bloomfield, Leonard (1933): *Language*. New York.
- Bódi Zoltán (2004): *A világháló nyelve*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Bódi Zoltán (2004): *Az írás és a beszéd viszonya az internetes interakcióban*. Magyar Nyelvőr, 128. szám, 286–294.
- Bolla Kálmán (1998): *A spontán szöveg és kifejező elmondása*. Egyetemi Fonetikai Füzetek, 22. szám, 7–38.
- Brown, Gillian – Yule, George (1983): *Discourse analysis*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Chafe, Wallace – Jane Danielewicz (1987): *Properties of Spoken and Written Language*. In: Chafe, W. – Danielewicz, J. (szerk.): *Comprehending Oral and Written Language*. New York, Academic Press, 83–113.
- Chafe, Wallace (1982): *Integration and Involvement in Speaking, Writing, and Oral Literature*. In: Tannen, Deborah (szerk.): *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*. Norwood, New Jersey, Ablex Publishing, 35–53.
- Coward, Rosalinda – Ellis, John (1977): *Language and Materialism*. London, Routledge and Kegan Paul.
- Crystal, David (2001): *Language and The Internet*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Csepeli György (2001): *A szociálpszichológia vázlatja*. Budapest, József Műhely Kiadó.
- Davies, B. – Harré, R. (1990): *Positioning: The discursive production of selves*. Journal for the Theory of Social Behaviour, 20, 43–63.
- DeVito, Joseph A. (1966): *Psychogrammatical factors in oral and written discourse by skilled communicators*. Speech Monographs, 33, 73–76.
- DeVito, Joseph A. (1967): *Levels of abstraction in spoken and written language*. Journal of Communication, 17, 354–61.

- Érsok Nikoletta Ágnes (2006): *Szóbeliség és/vagy írásbeliség?* Magyar Nyelvőr, 130. évf. 2. szám, 165–175.
- Goldman-Eisler, Frieda (1972): *Pauses, Clauses, Sentences*. Language and Speech, 15, 103–13.
- Goody, Jack (1987/1998): *Nyelv és írás*. In: Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.) Szóbeliség és írásbeliség. Budapest, Áron Kiadó, 189–221.
- Habermas, Jürgen (1987): *The Theory of Communicative Competence. Vol. 2: Lifeworld and System*. Boston, Beacon.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood (1979): *Differences between spoken and written language*. In: Communication through reading. Proceeding of the fourth Australian Reading Conference Adelaide, SA., 37–52.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood (1987): *Spoken and Written Modes of Meaning*. In: Horowitz, Rosalinda – Samuels, S. Jay (szerk.): Comprehending Oral and Written Language. New York, Academic Press, 55–82.
- Koch, Peter – Oesterreicher, Wulf (1996): *Schriftlichkeit und Sprache*. In: Gunter, Hartmut–Ludwig, Otto (szerk.): Schrift und Schriftlichkeit. (Reihe Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaften. Band 10.2.) Berlin, New York, Walter de Gruyter, 587–604.
- Labov, William (1969): *Contraction, deletion and inherent variability of the English copula*. Language, 45, 715–62.
- Labov, William (1972): *The social stratification of (r) in New York City department stores*. In: Labov, William (szerk.): Sociolinguistic Patterns. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 43–69.
- Miller, Jim – Weinert, Regina (1998): *Spontaneous Spoken Language. Syntax and Discourse*. Oxford, Clarendon Press.
- O'Donnell, Roy C. (1974): *Syntactic differences between speech and writing*. American Speech, 49, 102–111.
- Ochs, Elinor (1979): *Planned and Unplanned Discourse*. In: Givón, T. (szerk.): Syntax and Semantics 12. Discourse and Syntax. New York, Academic Press, 51–80.
- Ong, Walter J. (1982): *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. London – New York, Methuen.
- Paul, Hermann (1920/1990): *A nyelvtörténet elvei*. In: Telegdi Zsigmond (szerk.): Szöveggyűjtemény az általános nyelvészet tanulmányozásához. Tankönyvkiadó, Budapest, 27–47.

- Péntek János (1988): *Teremtő nyelv*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Poole, Millicent – Field, T. W. (1976): *A comparison of oral and written code elaboration*. *Language and Speech*, 19, 305–311.
- Sándor Klára (2004): *A zebben hordott mentális biztonság*. *Világosság*, 7. szám, 13–22.
- Schegloff, Emanuel A. – Sacks, Harvey (1973): *Opening up closings*. *Semiotica* 8, 289–327.
- Schiffrin, Deborah (1988): *Conversation Analysis*. In: Newmeyer, F.J. (szerk.): *Linguistics: The Cambridge Survey, Volume IV. Language: The Socio-cultural Context*. Cambridge, Cambridge University Press, 251–276.
- Schiffrin, Deborah (1994): *Approaches to Discourse*. Oxford, Blackwell.
- Stubbs, Michael (1983): *Discourse Analysis*. Chicago, University of Chicago Press.
- Szécsi Gábor (2006): *Közösségi és nyelvhasználati szintek a megújuló médiaterben*. *Világosság*, 6–7. szám, 15–22.
- Szécsi Gábor (2007): *Nyelv, közösség, kommunikáció az elektronikus médiumok korában*. *Világosság*, 11–12. szám, 159–166.
- Szécsi Gábor (2008): *Kommunikáció és közösség a virtuális távolság korában*. In: Karikó Sándor (szerk.): *Közösség és instabilitás*. Budapest, Gondolat Kiadó, 31–46.
- Tannen, Deborah (1982a): *Oral and Literate Strategies in Spoken and Written Narratives*. *Language*, 58/1, 1–21.
- Tannen, Deborah (1982b): *The Oral/Literate Continuum in Discourse*. In: Tannen, D. (szerk.): *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*. Norwood, New Jersey, Ablex Press, 1–16.
- Vygotszkij, L. Sz. (1956/2000): *Gondolkodás és beszéd*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Werry, Christopher C. (1996): *Linguistic and Interactional Features of Internet Relay Chat*. In Herring, Susan C. (szerk.): *Computer-Mediated Communication. Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives. Pragmatics & Beyond. New Series 39*. Amsterdam, 47–63.
- Young, Iris Marion (2001): *Az elnyomás öt arca*. In: *Perspektívák egy tágra zárt társadalomban*. Konferenciakiadvány. Budapest, BKÁE Társadalomelméleti Kollégium, 11–32.